

Josef Pfitzner a jeho práce o knížeti Vitoldovi

Práce sudetoněmeckého historika Josefa Pfitznera o litevském knížeti Vitoldovi „Grossfürst Vitold als Staatsmann“, která vyšla roku 1930 německy a vzápětí i litevsky, se stala jednou ze základních příruček k dějinám středověku. Kdo byl její autor Josef Pfitzner? Najdeme řadu odpovědí: nadaný historik, nacistický komunální politik, propagandista. Všechna tato označení jsou v zásadě výstižná. V české veřejnosti má vzpomínka na jeho působení více než trpkou pachut' a je spojena s hlavním městem Prahou v období Protektorátu, které v této době „spravoval“ tvrdou rukou germanizátora. Význam jeho historického díla z 20. a první poloviny 30. let, kdy se ještě věnoval vědeckému bádání, tím do značné míry upadl do zapomenutí. Politické aktivity přivedly Josefa Pfitznera na pražské pankrácké popraviště. Jednalo se o první a poslední zcela veřejnou popravu poválečného období, na koho se pro velký nával nedostalo, mohl ji shlédnout v týdenních filmových aktualitách...

Po roce 1989 se obrátila pozornost české historiografie i k dějinám válečné Prahy a tedy i k osobě významného sudetoněmeckého politika, profesora Německé university v Praze, v jejím čele. Jeho životu a dílu však můžeme věnovat důkladnou pozornost až dnes, kdy se nám do rukou dostala Pfitznerova pozůstalost, která po dlouhá desetiletí ležela nepovšimnuta v rakouském Linci a jen péčí lineckých archivářů se dostala zpět do Prahy, kde vznikla a až na jaře 1945 se vydala na cestu do dlouhého zapomnění na rakouském území. Mezi léta nedotčenými svazky dopisů a rukopisů se objevil i manuskript jedné z Pfitznerových nejvýznamnějších prací o litevském velkoknížeti Vitoldovi, a to s veškerým průvodním materiálem – od prvních výpisků až ke korekturám. Bohatý archivní materiál nám znova poskytuje možnost, abychom si položili otázku, kdo byl tento kontroverzní historik a pokusili se na ni kompetentněji odpovědět.

Josef Pfitzner se narodil jako osmé dítě Josefě a Franzi Pfitznerovým v malé slezské vsi Petrovice 24. března 1901. Otec byl švec a matka se věnovala dětem. Rodina byla velice chudá, ševcovská dílna byla umístěna přímo v obytné části malého dřevěného domku. Jejich korespondence synovi ukazuje, že jim písmo bylo spíše cizí, psaní dopisů pak mimořádným aktem. Zjevně nadaný Josef se ocitl v péči místního katolického faráře, který mu dopomohl k církevnímu stipendiu na opavském německém gymnasiu, kde si Pfitzner přivydělával

kondicemi. Právě na opavském gymnasiu se zapojil do prvních nacionalistických spolků, především do do Germanitas - Sudetia. Po maturitě v roce 1920 zřejmě zažádal o studium na universitě ve Vratislavi, a to s odůvodněním, že by v Praze nerozuměl česky. Není jasné, zda svoji žádost odeslal, dochován je pouze koncept a žádná odpověď. Pravdou ovšem je, že česky v této době již uměl a dále se zdokonaloval, a to opět s pomocí petrovického faráře. Ke studiu nastoupil roku 1920 na Německou universitu v Praze, aby na filosofické fakultě zahájil studia historie a germanistiky.

Vysokoškolská studia finančně zvládal díky sociálním stipendiím, jak dosvědčují pravidelně odevzdávaná „vysvědčení chudoby“ a záznamy o odpuštění studijních poplatků. Měl ovšem skvělé studijní výsledky a stal se pilným studentem semináře profesora Hanse Hirsche¹, jehož si vybral, jak sám ve své korespondenci říká, za „náhradního otce“. Řešil s ním své studijní i osobní problémy. Byla to právě Hirschova ochranná ruka, která výrazně ovlivnila Pfitznerovu kariéru. Po obhájení disertace získal místo asistenta a velice záhy se habilitoval. Očekával, že místo profesora má na dohled, měl však již dost oponentů, které získal svou nezměrnou ctižádostí a sebevědomím, kteří jeho postupu nepřáli. Mezi ně se záhy zapojil i historik Heinz Zatschek, další z Hirschových chráněnců.

Na universitě vystoupil z katolického studentského sdružení a zapojil se do buršenshaftu „Oppavia“. Slezští buršové byli v podstatě po celý život jeho jedinými přáteli, a to i během jeho vysokoškolského studia a pozdějšího působení, přesto si k všeobecnému podivu nechal svoji přednášku na mateřském gymnasiu koncem 30. let proplatit.

Pfitznerovou první významnou prací byly dějiny města Zuckmantel „Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien“ (1924), jejichž zpracování mělo nadregionální význam. Jakmile vyšla, rozeslal ji všem známým historikům, a to jak českým, tak i německým. Tento způsob navazování kontaktů pak praktikoval se všemi svými knihami, a tak valná část jeho korespondence začíná díky za zaslané publikace. Z některých takto navázaných kontaktů se vyvinuly delší osobní či korespondenční vztahy, jiné zůstaly na omezeny na formální poděkování. Z českých kolegů udržoval delší styky pouze s Josefem Pekařem, Janem Kaprasem a Josefem Šustou. V jejich korespondenci se odráží jak soulad, tak i různost názorů na českou historii.

V druhé polovině dvacátých let obrátil svoji pozornost na dějiny vratislavského biskupství „Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumlandes“ (1925) a konečně k tématu, které se pro něj stalo jedním z životních – dějiny

¹ Hans Hirsch (1878 Zwettl – 1940 Wien) významný rakouský historik, prof. Německé university v Praze a University ve Vídni. Patřil k předním německým nacionalistům.

Sudet. Nepočítáme-li jeho domácí práci na toto téma, byla první publikací studie „Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schrifttums“ (1926). Knihu doprovodil řadou přednášek, a to především v osvětových výborech v jednotlivých městech či okresech německy hovořících Čech a Moravy. Právě orientace na sudetoněmecké dějiny jej přivedla, již s nacionalistickým arsenálem, do řad ideových spolupracovníků Sudetoněmecké strany, s níž spojil svůj osud. Nejen „Erwachen“, ale i další publikace týkající se dějin sudetských Němců poslal německým politickým reprezentantům Konradu Henleinovi a K. H. Frankovi, nejdříve jako dar, v pozdějších případech ještě před publikací k posouzení ve stadiu korektur.

Pfitznerův zájem, původně orientován na dějiny středověku se postupně obracel směrem na Východ a k sudetoněmeckým dějinám. Nacionalistickou orientaci si po studentských zkušenostech upevnil právě na universitě v Lipsku roku 1926, kde, jak sám zmínil, se mu definitivně otevřely oči. Svůj názor si utvrdil během dalšího stipendia na universitě v Bonnu.

V době, kdy byl jmenován mimořádným profesorem a neustále se prodlužovalo jeho čekání na titul řádného profesora vyvinul Pfitzner velké úsilí, aby získal řádnou profesuru co nejrychleji, a to ve Vídni. Spoléhal zde na svého přímluvce Hanse Hirsche, který jej pravidelně spravoval o aktuální situaci nejen ve Vídni, ale i o možnostech na jiných německých universitách. Pfitzner ovšem lpěl především na Vídni, přičemž argumentoval svým pobytem ve Znojmě, kde by mu mohla malá vzdálenost umožnit dojíždění. Ačkoli se zdálo, že vídeňské jmenování je nadosah, přece se nepodařilo jeho jméno prosadit. Konečně roku 1935 získal profesuru v Praze. Jeho vědecká práce se ovšem vymezila spíše propagandisticky, jeho další práce „Das Tausendjährige Prag“ měla dokázat německý charakter města. Dějiny panslavismu psal na objednávku nacistických orgánů, stejně tak již zmíněné dějiny Polska.

Oč menší byla Pfitznerova vědecká činnost, o to intenzivnější byla jeho publicistická aktivita ve funkci zástupce primátora. Dochovala se celá řada drobných příspěvků pro denní tisk, a to až do roku 1945.

Vraťme se krátce do doby, kdy psal Josef Pfitzner svoji dodnes populární práci o litevském knížeti Vitoldovi. Publikace vznikla na základě studia pramenů v polských archivech během studijního pobytu v Krakově, Varšavě a Vratislavi, na finální podobě pokračoval i během studijního pobytu v Lipsku. Bádal tedy výhradně v polských, event. německých archivech, kde materiálům v zásadě rozuměl a detaily z polštiny mu v případě

potřeby překládala přítelkyně. Veškerou korespondenci i podkladové materiály vedl ovšem německy.

Práce na Vitoldovi tvořila významný stupeň Pfitznerovy vysokoškolské kariéry. Jak zmiňoval v dopise Hansi Hirschovi – v té době již do Vídně - přislíbil mu významný pražský německý historik a profesor Německé university v Praze Theodor Meyer, že právě tato studie bude podmínkou jeho dalšího profesního postupu.² V září téhož roku (1929) byla kniha dopsána a Pfitzner v této souvislosti hrdě konstatoval: „Ich habe auch das Gefühl etwas Wertvolles geleistet zu haben“³. V téže době se i zasnoubil, protože jeho postup na universitním žebříčku byl po ukončení Vitolda jistý a on se mohl ucházet o ruku své nastávající nikoli jako pouhý asistent, což pokládal za nemožné, ale již jako docent.

Následující rok 1930 se stal pro Josefa Pfitznera určující. Knihou o Vitoldovi se habilitoval a povýšil a konečně se i poměrně výhodně oženil. Je zcela klasickým modelem Pfitznerova jednání, že publikaci o Vitoldovi rozeslal všem známým historikům, bez ohledu na jejich zaměření a národnost, věnoval ji samozřejmě i Litevskému vyslanectví v Praze. To vzápětí projevilo očekávaný zájem: „Jménem litevského presidenta A. Smetona vám vyjadřuji vřelé díky za knihu „Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann“, kterou jste mu laskavě zaslal.“⁴ Mladý docent byl současně jménem Komitee Vytautas des Grossen pozván k pobytu na Litvě u příležitosti 500. výročí Vitoldova úmrtí do Kaunasu, a to na náklady výboru.

Litevské zastupitelstvo rovněž Pfitznera požádalo aby do „Prager Presse“ napsal článek o Vitoldovi, jehož zmíněné kulaté jubileum měla Litva slavit 8. září 1930. Autor rád vyhověl – stát se odborníkem na litevské středověké dějiny byla nepochybná pocta a kontakt s litevskými politiky na nejvyšší úrovni byl jistě velice lichotivý. Nejen význam díla, ale i půltisícileté jubileum znamenalo významnou příležitost presentace mladého a ctižádostivého historika. Litevská representace měla zájem o urychlené vydání Vitolda v překladu do svého jazyka, aby mohl být představen právě u příležitosti slavného výročí.

Do přímého jednání s Pfitznerem vstoupil sám Jonas Yčas⁵, kaunaský profesor historie a pedagog, současně i první ministr vzdělávání nezávislé Litvy a zakladatel litevské národní historiografie. Jak velký musel být litevský zájem o Pfitznerovu práci lze jistě demonstrovat na tom, že se redakce překladu Pfitznerova díla z němčiny do litevštiny ujal sám Jonas Yčas! Na překlad se od jara velice spěchalo, aby byl hotov do zářijových oslav. Yčas vysvětluje Pfitznerovi: „Překlad musí být hotov a vytištěn před 1. květnem, protože se bude slavit výročí

² Pfitzner Hirschovi , Praha 9.3.1929, IÖG Wien, Nachlass Hirsch, Korr. Pfitzner.

³ Pfitzner Hirschovi ,Praha 21.9.1929, IÖG Wien, Nachlass Hirsch, Korr. Pfitzner.

⁴ Litavské vyslanectví J. Pfitznerovi, MÚA AV ČR, Pzst. Josef Pfitzner, Korr.

⁵ Valdas Selenis, *Lietuvos istorikų bendrija 1918-1944 metais*, Vilniaus pedagoginis universitetas 2007, s. 137.

a litevský čtenář, který nerozumí německy potřebuje litevský překlad.⁶ Zcela tradičně se ovšem stalo, jak všichni historici dobře znají, že 8. května chybělo ještě 50 stránek překladu a s tiskem se mělo začít až v červenci. Záštitu nad vydáním práce i její financování převzala přímo litevská vláda a Vitoldův výbor v čele s litevským ministrem kultury. Pfitzner byl samozřejmě pozván na oslavy na náklady litevské strany, ale zda se jich zúčastnil, je otázka. Kloním se spíše k negativní odpovědi – na Pfitznerově svatební cestě do Itálie (v témže roce) manželka onemocněla žloutenkou, Pfitznerovy plány na získání profesury se zkomplikovaly a vyžadovaly jeho přítomnost doma a i jeho korespondence s Hansem Hirschem o plánované návštěvě Litvy mlčí. Jedinou zmínkou o celé akci je poznámka o tom, že kniha má litevsky vyjít v 6000 výtiscích, což byl mnohem vyšší náklad než v případě německého originálu, dále pak zcela typicky konstatuje „Es handelt sich jetzt nun noch um die Vereinbarung der finanziellen Fragen“.⁷

Poslední stopou po kontaktu Pfitznera s litevskou legací je upomínka tajemníka legace Juozase Brėdikisė [buvo „Breidikise“] o nevrácenou knihu⁸. Nevracet knihy bylo ovšem Pfitznerovi obecně vlastní, nejednalo se tedy o žádný specifický postoj k litevskému vyslanectví.

Zdá se téměř jisté, že vydáním práce v litevštině a především po zaplacení autorského honoráře se Pfitznerův zájem o litevskou problematiku vytratil. Ve 30. letech se věnoval jednak již zmíněné sudetoněmecké problematice, v principu se dále však orientoval na dějiny slovanských národů na všech úrovních. Ještě v roce 1930, kdy ve svém výše zmíněném dopise Hirschovi zmiňoval překlad svého díla o Vitoldovi, hovořil již o práci na monografii o Bakuninovi, a to opět pyšným tónem, jímž se vyjadřoval i při psaní Vitolda: „Ich bin jetzt sehr mit Arbeit zugedeckt. Forschungsberichte und sonst noch allerhand, vor allem Bakunin spucken mir im Kopf heran. Bakunin wird ein grosses Buch.“⁹

Jeho další publikace s východoevropskou tematikou již neměly tak slavný osud jako publikace o Vitoldovi.

Značný zájem sice vyvolala Pfitznerova kritická kniha „Reise in ein Paradies“ o zážitcích z Ruska, vytvořil ji však „nevhod“ – v době diplomatického jednání Ruska s Německem. Zajímavým a ještě katastrofálnějším případem byly Pfitznerovy dějiny Polska, které byly německou nacionalistickou kritikou odmítnuty a jejich autor začal platit za přes svoji tvrdou obranu za „polonofila“. Tvrdě narazil i při vytváření atlasu světových dějin, který připravoval

⁶ Jonas Yčas Pfitznerovi 8.5.1930, MÚA AV ČR, Pzst. Josef Pfitzner, Korr. Yčas.

⁷ Pfitzner Hirschovi, 12. 5. 1930, IÖG Wien, Nachlass Hirsch, Korr. Pfitzner.

⁸ Litevská legace Pfitznerovi, září 1930, MÚA AV ČR, Pzst. Josef Pfitzner, Korr. Litevská legace.

⁹ Pfitzner Hirschovi, 12. 5. 1930, IÖG Wien, Nachlass Hirsch, Korr. Pfitzner.

v roce 1939 k vydání lipský Bibliographisches Institut. Pfitzner zpracovával téma „Polsko kolem roku 650“. V tvrdé kritice Franze Lüdtkeho z Oranienburgu se dočteme, že již jen označení Polsko kolem roku 650 je zavádějící, jako kdyby tím chtěl Pfitzner naznačit, že Polsko bylo již před 1300 lety velkostátem, že dokonce nějaký polský stát existoval...¹⁰. Josef Pfitzner se zoufale snažil přizpůsobit politickým požadavkům, a tak se dostal ve svých pracích 40. let na propagandistickou linii a články směřovaly svým vyzněním i určením k jednoduchým politickým proklamacím.

Pfitznerovy styky s historiky zemí, o nichž psal, byly pouze účelové a po ukončení práce se uzavíraly. Pravidelný kontakt udržoval pouze s německými historiky východu.

Svůj hlavní zájem spatřoval Pfitzner od roku 1939 v politice, a to na komunální úrovni. Po velkém úspěchu Henleinovy Sudetendeutsche Partei ve volbách v r. 1935 Pfitzner do této strany vstoupil a snažil se svým dílem její úsilí podpořit. Jako historik začal pracovat na publikaci „Sudetendeutsche Einheitsbewegung“, již posléze věnoval Konradu Henleinovi a jíž chtěl sloužit aktuálním politickým snahám této strany jako „vhodnou pomůckou, a bude-li třeba, jako zbraní“. Protože Německo získávalo na váze a Henleinova SdP s ním, začal se silně angažovat pro politickou kariéru. Na veřejnou politickou funkci přesto dosáhl až v květnu 1938, kdy se stal členem zastupitelstva Prahy za SdP, a - již jako velmi aktivní příslušník SA - byl také mezi těmi, kteří vítali v Praze Hitlera v březnu 1939.

Hned 16. března byl Pfitzner zemským prezidentem jmenován do správy Prahy s titulem náměstka primátora; primátorem ovšem zůstal ve smyslu říšských strategických plánů Čech, Otakar Klapka. Pfitznerovi role „muže v pozadí“, který měl ovšem ve skutečnosti chod města řídit, zjevně nevyhovovala a také ji neuměl příliš naplňovat. Z toho také plynula jeho neustálá snaha Čechy obecně a Klapku zvlášť z funkcí na magistrátu odstranit. Protože se však širší politika okupační mocnosti snažila spíše využít území tzv. Protektorátu jako dodavatele nejen ve zbrojním průmyslu, chtěla české obyvatelstvo držet v klidu a Pfitznerovy razantnější návrhy většinou neuspívaly. Vedlo se mu ovšem odstraňování symbolů české či československé státnosti, tím více židovských památek, poněmčování názvů ulic; horší to bylo s úsilím o zrušení používání češtiny jako úředního jazyka. Pasivní rezistence českých úředníků, při níž využívali spletitá úřední nařízení, byla natolik zaběhnutá v každodenním chodu magistrátu, že se Pfitzner o to úporněji snažil o odstranění primátora Klapky a jeho stoupenců. To se sice podařilo (v červenci 1940 byl Klapka zatčen, ale spíše pro kontakty

¹⁰ Lüdtke Pfitznerovi, 6. 6. 1939, MÚA AV ČR, Pzst. Josef Pfitzner, Korr. Lüdtke.

s odbojem než na Pfitznerova udání a stížnosti), ale ani nový primátor Alois Říha Pfitznerova očekávání nenaplnil.

Změna přišla na podzim 1941 s nástupem Reinharda Heydricha do role zastupujícího říšského protektora, který prosadil reorganizaci pražské správy, v níž byly pravomoci německých úředníků výrazně posíleny. Jeho personální politika ovšem Pfitznerovi nepřála, a tak se jeho očekávané posílení mocenských ambicí nekonalo. Souviselo to nepochybně i s nechutí říšských Němců k Němcům ze Sudet, tedy k „českým“ Němcům, a s osobním pohledem Heydricha na Pfitznera. Ale nebyl oblíben ani řadou dalších důležitých představitelů nacistické moci (Josef Goebbels nechal zničit jeho monografii o dějinách Polska, velitel pražského Sicherheitsdienstu Walter Jacobi nebyl spokojen s jeho názory na sudetoněmectví a na některé české vědce, např. Emanuela Rádlu, Horst Böhme měl s Pfitznerem spory o využívání pražských nemovitostí..). Heydrich jednoznačně rozhodl o Pfitznerově důstojném odstranění z magistrátu, ale jeho smrt odvolání zastavila (Pfitzner se ovšem vzápětí velmi angažoval v panychidách za Heydricha).

Nicméně snaha odstranit Pfitznera z magistrátu, kde měl být jmenován německý primátor, jímž ovšem Pfitzner být neměl, a převést ho zpět do akademického prostředí neustala. O jeho nemalých ambicích **vypovídá jeho požadavek, aby za „důstojný odchod“ z pražské městské správy považoval** pouze odvolání na odpovídající univerzitní pracoviště. Když nebyl volný Berlín, projevil ochotu stát se rektorem Karlovy univerzity, ne však už jen děkanem Filosofické fakulty. Nabídka profesorského místa ve Štýrském Hradci ho urazila. Nakonec nebyl Pfitzner z Prahy a pražské městské správy vypuzen patrně jen díky svým kontaktům s pražskými příslušníky SA, většinou sudetoněmeckými nacisty. Zůstal náměstkem primátora – a nepochybně nejmocnějším mužem na magistrátu – až do osvobození Prahy. Ani neúspěchy německého válečného úsilí ho ale neodvedly od horlivého plnění úkolů svého úřadu a patrně ani od víry v konečné německé vítězství. Nicméně si zřejmě byl na jaře roku 1945 vědom situace a svého neudržitelného postavení a tušil, že se bude muset ze svých činů zodpovídat, i když svůj reálný osud asi nepředpokládal. Z Prahy utekl až 8. května, v západních Čechách byl zajat Američany a po dvou týdnech předán československé policii.

Při následném šetření a výsleších vystupoval sebejistě, ale neprovokativně. Jako většina nacistů se hájil tím, že „pouze poslouchal příkazy“. V žalobě 1. září 1945 kupodivu nezaujala podstatnější místo Pfitznerova udání Otakara Klapky a dalších, hlavní váha byla položena na jeho činnost v SdP a NSDAP, vedoucí k odtržení pohraničí, či na poškozování majetku města Prahy. Obhajobě nebyl povolen větší prostor, většina jí navržených svědků nebyla k soudu ani

připuštěna. Žaloba žádala trest smrti a soud verdikt potvrdil. V jeho osobě byl vlastně Prahou odsouzen a popraven symbol nacistické zvěle. S Pfitznerem – politikem v roce 1945 z dějin (nejen) československé historiografie nenávratně zmizel i Pfitzner – historik.